

७

Model - 2-A

मानवी हक्कांचा जागतिक जाहिरनामा - १९४८
Universal Declaration of Human Rights - 1948

१० डिसेंबर, १९४८ रोजी संयुक्त राष्ट्रसंघटनेच्या साधारण सभेने मानवी अधिकारांचा जाहिरनामा समत करून उद्घोषित केला. या पत्रकात सदर जाहिरनामा संपूर्णपणे दिलेला आहे. या ऐतिहासिक घटनेनंतर आमसभेने सर्व सदस्य देशांना त्यांनी या संपूर्ण जाहिरनाम्यास प्रसिद्धी द्यावी आणि देशाच्या अगर प्रदेशाच्या राजकीय दर्जावरून कोणताही भेदभाव न करता, मुख्यत्वेकरून तेथील शाळांमध्ये व इतर शैक्षणिक संस्थांमध्ये त्या जाहिरनाम्याचा प्रसार करण्याची, वाचून दाखविण्याची व समजावून सांगण्याची व्यवस्था करावी, असे आवाहन केले.

अंतिम स्वरूपातील अधिकृत मूळ जाहिरनामा
संयुक्त राष्ट्र संघटना माहिती कार्यालय मानवी अधिकाराचा जागतिक जाहिरनामा भूमिका

- ज्या अर्थी मानवी कुटुंबातील सर्व व्यक्तींची स्वाभाविक प्रतिष्ठा व त्यांचे समान व अहस्तांतरणीय अधिकार यांना मान्यता देणे हा जगात स्वातंत्र्य, न्याय व शांतता यांच्या प्रस्थापनेचा पाया होय.
- ज्या अर्थी, मानवी अधिकारांची अवहेलना व अप्रतिष्ठा झाल्याने अमानुष कृत्ये घडून आली आणि त्यायोगे मानवजातीच्या सदसद्विवेक बुद्धीवर भयंकर आघात झाला आहे आणि म्हणून सर्व मानवांना भाषण स्वातंत्र्याचा व श्रद्धा स्वातंत्र्याचा उपभोग घेता येईल व भौतिक गरज यांपासून त्यांची मुक्तता होईल, अशा जगाची उभारणी करणे ही सामान्य लोकांची सर्वोच्च आकांक्षा म्हणून घोषित करण्यात आली आहे.
- ज्या अर्थी, जुलूम व दडपशाही यांविरुद्ध अखेरचा उपाय म्हणून मानवाला बंड करणे भाग पडू नये यासाठी कायद्याने मानवी अधिकारांचे संरक्षण करणे अत्यावश्यक आहे.
- ज्या अर्थी, राष्ट्रा-राष्ट्रांमध्ये मित्रत्वाचे संबंध वृद्धिगत करण्याच्या कार्यास चालना देणे अत्यावश्यक आहे.
- ज्या अर्थी, संयुक्त राष्ट्रसंघटनेतील सदस्य राष्ट्रांनी सनदेत मूलभूत मानवी अधिकार, मानवाची प्रतिष्ठा व महत्त्व, सी-पुरुषांचे समान अधिकार यांवरील आपली श्रद्धा निश्चयपूर्वक पुन्हा व्यक्त केली आहे आणि अधिकाधिक स्वातंत्र्याच्या वातावरणात सामाजिक प्रगती घडवून आणण्याचा व जीवनमान सुधारण्याचा निर्धार केला आहे.

- ज्या अर्थी, सदस्य राष्ट्रांनी, संयुक्त राष्ट्र संघटनेच्या सहकाऱ्याने, मानवी अधिकारांना व मूलभूत स्वातंत्र्यास जागतिक प्रतिष्ठा प्राप्त करून देण्याचे आणि त्यांचे पालन करण्याचे घेय साध्य करण्याची प्रतिज्ञा केली आहे.
- ज्या अर्थी, या प्रतिज्ञेच्या परिपूर्तेसाठी उक्त अधिकार व सार्वत्रिक सर्व प्रकारचे स्वातंत्र्य यांच्याबाबत जाणीव होणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

मानवी अधिकारांचा जाहिरनामा : १० डिसें., १९४६

सर्व लोकांसाठी घ्येयसिद्धीचा एक समान आदर्श म्हणून उद्घोषित केला आहे व त्यासाठी प्रत्येक व्यक्तीने व समाजातील प्रत्येक घटकाने हा जाहिरनामा सतत डोळ्यांपुढे ठेवून अध्यापन व शिक्षण यांच्याद्वारे या अधिकारांचा व स्वातंत्र्याचा मान राखला जाण्यासाठी आणि राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय अशा प्रागतिक स्वरूपाच्या उपाययोजनांद्वारे सदस्य राष्ट्रांच्या लोकांमध्ये व त्यांच्या क्षेत्राधिकाराखालील प्रदेशांतील लोकांमध्ये त्यांना जागतिक मान्यता मिळवून देण्यासाठी व त्यांचे परिणामकारक पालन केले जाण्यासाठी प्रयत्न केले पाहिजेत.

कलम १	सर्व मानवी व्यक्ती जन्मतःच स्वतंत्र आहेत व त्यांना समान प्रतिष्ठा व समान अधिकार आहेत. त्यांना विचारशक्ती व सदसद्विवेक बुद्धी लाभलेली आहे. तसेच त्यांनी एकमेकांशी बंधुत्वाच्या भावनेने आचरण करावे.
कलम २	या जाहिरनाम्यात नमूद केलेले सर्व अधिकार व सर्व प्रकारचे स्वातंत्र्य प्रत्येकास आहे व त्याबाबतीत वंश, वर्ण, स्त्री-पुरुष भेद, भाषा, धर्म, राजकीय किंवा इतर मतप्रणाली, राष्ट्रीय किंवा सामाजिक मूलस्थान, संपत्ती, जन्म किंवा इतर दर्जा यासारखा कोणताही भेदभाव केला जाता कामा नये.
आणखी असे की, एखादी व्यक्ती ज्या देशाची किंवा प्रदेशाची रहिवासी असेल त्या देशाच्या किंवा प्रदेशाच्या, मग तो देश किंवा प्रदेश स्वतंत्र असो, विश्वस्त व्यवस्थेतील असो, स्वायत्त शासन नसलेला असो किंवा कोणत्याही प्रकारच्या सार्वभौमत्वाखालील असो त्यात राजकीय, क्षेत्राधिकारात्मक किंवा आंतरराष्ट्रीय कारणास्तव कोणताही भेदभाव करता कामा नये.	
कलम ३	प्रत्येकास जगण्याचा, स्वातंत्र्य उपभोगण्याचा व सुरक्षित असण्याचा अधिकार आहे.
कलम ४	कोणालाही गुलामगिरीत किंवा दास्यात ठेवता कामा नये; सर्व प्रकारच्या गुलामगिरीस व गुलामांच्या व्यापारास मनाई करण्यात आली पाहिजे.
कलम ५	कोणाचाही छल करता कामा नये किंवा त्यास क्रूर, अमानुष किंवा कमीपणा आणणारी वागणूक किंवा शिक्षा देता कामा नये.
कलम ६	प्रत्येकाला सर्वत्र कायद्याच्या दृष्टीने माणूस म्हणून मान्यता मिळण्याचा अधिकार आहे.

कलम ७	सर्व लोक कायद्याच्या दृष्टीने समान आहेत व कोणताही भेदभाव न करता कायद्याचे समान संरक्षण मिळण्याचा त्यांना हक्क आहे. या जाहिरनाम्याचे उल्लंघन करून कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव झाल्याच्या बाबतीत व असा भेदभाव करण्यास चिथावणी देण्यात आल्याच्या बाबतीत सर्वांना समान संरक्षण मिळण्याचा हक्क आहे.
कलम ८	घटनेने किंवा कायद्याने दिलेल्या मूलभूत हक्कांचा भंग करणाऱ्या कृत्यांच्या बाबतीत सक्षम राष्ट्रीय अधिकरणामार्फत परिणामकारक उपाययोजना करण्याचा प्रत्येकास अधिकार आहे.
कलम ९	कोणालाही अटक, स्थानबद्ध किंवा हद्दपार करता कामा नये.
कलम १०	प्रत्येकाला समान भूमिकेवरून त्याचे अधिकार व जबाबदाऱ्या निश्चित करण्याच्या संबंधात किंवा त्याच्यावरील कोणत्याही दंडनीय आरोपाचा न्यायनिर्णय करण्याच्या संबंधात स्वतंत्र व निःपक्षपाती अधिकरणामार्फत न्याय व जाहिर सुनावणी केली जाण्याचा हक्क आहे.
कलम ११	१. दंडनीय अपराधाचा आरोप ज्यावर ठेवण्यात आला आहे अशा प्रत्येक इसमास जाहिर न्याय चौकशीत तो दोषी असल्याचे सिद्ध होईपर्यंत तो निरपराध आहे असे गृहीत धरले जाण्याचा अधिकार आहे. अशा न्याय चौकशीत त्याच्या बचावासाठी आवश्यक असलेली सर्वप्रकारची हमी त्यास देण्यात आलेली असली पाहिजे. २. जे कोणतेही कृत्य किंवा वर्तन ज्या वेळी घडले, त्यावेळी जर ते राष्ट्रीय किंवा आंतरराष्ट्रीय कायद्याने दंडनीय अपराध ठरत नसेल, तर त्या कृत्याच्या किंवा वर्तनाच्या संबंधात कोणालाही कोणत्याही दंडनीय अपराधाचा दोषी म्हणून समजता कामा नये. त्याचप्रमाणे दंडनीय अपराध घडला असेल त्यावेळी, त्याबद्दल जी शिक्षा करण्याजोगी असेल त्या शिक्षेपेक्षा अधिक कडक शिक्षा त्यास देता कामा नये.
कलम १२	कोणाचेही खासगी जीवन, त्याचे कुटुंब, घर अथवा त्याचा पत्रव्यवहार यांच्या संबंधात स्वच्छंद ढवळाढवळ होता कामा नये; त्याचप्रमाणे त्याची प्रतिष्ठा किंवा नावलौकिक यावर हल्ला होता कामा नये. अशी ढवळाढवळ झाल्यास त्याविरुद्ध प्रत्येकास कायद्याने संरक्षण मिळण्याचा अधिकार आहे.
कलम १३	१. प्रत्येकास प्रत्येक राष्ट्राच्या हद्दीत संचार व वास्तव्य करण्याचे स्वातंत्र्य असण्याचा अधिकार आहे. २. प्रत्येकास स्वतःचा देश धरून कोणताही देश सोडून जाण्याचा अथवा स्वतःच्या देशात परत येण्याचा अधिकार आहे.

कलम १४	<p>१. प्रत्येकास छळापासून मुक्तता करून घेण्यासाठी इतर देशात आश्रय मिळविण्याचा व तो उपभोगण्याचा अधिकार आहे.</p> <p>२. अराजकीय स्वरूपाच्या गुन्ह्यांच्या संबंधात अथवा संयुक्त राष्ट्र संघटनेच्या उद्दिष्टांच्या व तत्त्वांच्या विरुद्ध असलेल्या कृत्यांच्या संबंधात वस्तुतः उद्भवलेल्या खटल्यांच्या बाबतीत प्रस्तुत अधिकाराचा आश्रय घेता येणार नाही.</p>
कलम १५	<p>१. प्रत्येकास राष्ट्रीयत्व मिळविण्याचा अधिकार आहे.</p> <p>२. कोणाचेही राष्ट्रीयत्व स्वच्छंदतः हिरावून घेतले जाता कामा नये. तसेच कोणासही आपले राष्ट्रीयत्व बदलण्याचा अधिकार नाकारता कामा नये.</p>
कलम १६	<p>१. वयात आलेल्या पुरुषांना व सियांना वंश, राष्ट्रीयत्व अथवा धर्म यांचे कोणतेही बंधन, कोणताही निर्बंध न ठेवता विवाह करण्याचा व कौटुंबिक जीवन जगण्याचा अधिकार आहे. विवाहाच्या संबंधात वैवाहिक जीवन चालू असताना आणि विवाह विच्छेदनाच्या वेळी त्यांना समान अधिकार मिळण्याचा हक्क आहे.</p> <p>२. नियोजित जोडीदारांनी स्वेच्छेने व पूर्ण संमती दिली असेल तरच विवाह करावा.</p> <p>३. कुटुंब हा समाजाचा एक स्वाभाविक व मूलभूत घटक आहे व त्यास समाजाकडून आणि शासनाकडून संरक्षण मिळण्याचा हक्क आहे.</p>
कलम १७	<p>१. प्रत्येकास एकट्याच्या नावावर तसेच इतरांबरोबर मालमत्ता धारण करण्याचा अधिकार आहे.</p> <p>२. कोणाची मालमत्ता हिरावून घेतली जाता कामा नये.</p>
कलम १८	<p>प्रत्येकास विचार स्वातंत्र्य, आपल्या सदसद्विवेक बुद्धीनुसार वागण्याचा अधिकार आहे. या अधिकारात स्वतःचा धर्म अथवा श्रद्धा बदलण्याच्या स्वातंत्र्याचा आणि एकट्याने वा इतरांसह सामुदायिकरीत्या आपला धर्म अथवा श्रद्धा, शिकवणुकीत, व्यवहारात उपासनेत व आचरणात जाहिरीतीने अथवा खासगी रीतीने व्यक्त करण्याच्या स्वातंत्र्याचा समावेश होतो.</p>
कलम १९	<p>प्रत्येकास मत स्वातंत्र्य व भाषण स्वातंत्र्य असण्याचा अधिकार आहे. या अधिकारात कोणतीही ढवळाढवळ न होता मत बाळगण्याच्या स्वातंत्र्याचा, तसेच कोणत्याही माध्यमातून व सीमांचा विचार न करता माहिती व विचार ग्रहण करण्याचा प्रयत्न करणे, ती मिळविणे व इतरांना ती देणे यासंबंधीच्या स्वातंत्र्याचा समावेश होतो.</p>
कलम २०	<p>१. प्रत्येकास शांततापूर्ण सभा स्वातंत्र्य व संघटना स्वातंत्र्य असण्याचा अधिकार आहे.</p> <p>२. कोणावरही कोणत्याही संघटनेचा सभासद होण्याची सकंती असता कामा नये.</p>

कलम २१	<p>१. प्रत्येकास आपण स्वतः अथवा आपल्या इच्छेनुसूर्प निवडलेल्या आपल्या प्रतिनिधिमार्फत आपल्या देशाच्या शासनात भाग घेण्याचा अधिकार आहे.</p> <p>२. प्रत्येकास आपल्या देशाच्या शासकीय सेवेत प्रवेश मिळण्याचा समान अधिकार आहे.</p> <p>३. जनतेची इच्छा ही शासकीय प्राधिकाराचा पाया असली पाहिजे. जनतेची ही इच्छा व समान व सार्वत्रिक मतदानाच्या अधिकारावर आधारलेल्या नियतकालिक व खन्याखन्या निवडणुकांद्वारे व्यक्त झाली पाहिजे व या निवडणुका गुप्त मतदान पद्धतीने अथवा त्यासारख्याच निर्बंधरहित पद्धतीने घेतल्या पाहिजेत.</p>
कलम २२	<p>प्रत्येकास समाजाचा एक घटक या नात्याने सामाजिक सुरक्षितता प्राप्त करून घेण्याचा अधिकार आहे आणि राष्ट्रीय प्रयत्न व आंतरराष्ट्रीय सहकार्य यांच्याद्वारे व प्रत्येक राष्ट्राच्या व्यवस्थेनुसार व साधनसंपत्तीनुसार आपल्या प्रतिष्ठेस व आपल्या व्यक्तिमत्त्वाच्या मुक्त विकासासाठी अनिवार्य असलेले आर्थिक, सामाजिक व सांस्कृतिक अधिकार संपादन करण्याचा अधिकार आहे.</p>
कलम २३	<p>१. प्रत्येकास काम मिळण्याचा, आपल्या इच्छेनुसूर्प काम निवडण्याचा, कामाच्या न्याय्य व अनुकूल शर्तीचा फायदा मिळण्याचा व बेकारीपासून संरक्षण मिळण्याचा अधिकार आहे.</p> <p>२. कोणत्याही प्रकारे भेदभाव न करता प्रत्येकास समान कामाबद्दल समान वेतन मिळण्याचा अधिकार आहे.</p> <p>३. काम करणाऱ्या प्रत्येक व्यक्तीस स्वतःला व आपल्या कुटुंबाला मानवी प्रतिष्ठेस साजेसे जीवन ज्यायोगे जगता येईल असे न्याय्य व योग्य परिश्रमिक व जरूर लागल्यास त्याशिवाय सामाजिक संरक्षणाची इतर साधने मिळण्याचा अधिकार आहे.</p> <p>४. प्रत्येकास आपल्या हितसंबंधाच्या संरक्षणार्थ संघ स्थापन करण्याचा व त्यांचा सदस्य होण्याच्चा अधिकार आहे.</p>
कलम २४	<p>वाजवी मर्यादा असलेले कामाचे तास व ठराविक मुदतीने पगारी सुळ्या धरून प्रत्येकास विश्रांती व आराम मिळण्याचा अधिकार आहे.</p>
कलम २५	<p>१. प्रत्येकास स्वतःचे व आपल्या कुटुंबीयांचे आरोग्य व स्वास्थ्य यांच्या दृष्टीने समुचित राहणीमान राखण्याचा अधिकार आहे. यामध्ये अन्न, वस, निवारा, वैद्यकीय मदत व आवश्यक सामाजिक सोई या गोष्टीचा अंतर्भाव होतो. त्याचप्रमाणे बेकारी, आजारपण, अपंगता, वैधव्य किंवा वार्धक्य यांमुळे किंवा त्याच्या आवाक्याबाहेरील परिस्थितीमुळे उदरनिर्वाहाचे दुसरे साधन उपलब्ध नसल्यास सुरक्षितता मिळण्याचा अधिकार आहे.</p>

	<p>२. माता व मुले यांना विशेष देखरेख व मदत मिळण्याचा हक्क आहे. सर्व मुलांना मग ती औरस असोत किंवा अनौरस असोत, सारखेच सामाजिक संरक्षण मिळाले पाहिजे.</p>
कलम २६	<p>१. प्रत्येकास शिक्षण मिळण्याचा अधिकार आहे. निदान प्राथमिक व बाल्यावस्थेतील शिक्षण मोफत असले पाहिजे. माध्यमिक शिक्षण सक्तीचे असले पाहिजे. तांत्रिक व व्यावसायिक शिक्षण सर्वसाधारणपणे उपलब्ध करून देण्यात आले पाहिजे आणि उच्च शिक्षण गुणवत्तेप्रमाणे सर्वांना सारखेच उपलब्ध असले पाहिजे.</p> <p>२. ज्यायोगे मानवी व्यक्तिमत्त्वाचा संपूर्ण विकास साधेल व मानवी अधिकार आणि मूलभूत स्वातंत्र्य याविषयीची आदरभावना दृढ होईल, अशी शिक्षणाची दिशा असली पाहिजे. तसेच शिक्षणाने सर्व राष्ट्रांमध्ये आणि चांशिक किंवा धार्मिक गटांमध्ये सलोखा, सहिष्णुता व मैत्री वृद्धिगत झाली पाहिजे. शिवाय त्यायोगे शांतता राखण्या संबंधीच्या संयुक्त राष्ट्रांच्या कार्यास चालना मिळाली पाहिजे.</p> <p>३. आपल्या मुलांना कोणत्या प्रकारचे शिक्षण देण्यात यावे हे ठरविण्याचा पूर्वाधिकार माता-पित्यांना आहे.</p>
कलम २७	<p>१. प्रत्येकास समाजातील सांस्कृतिक जीवनात मोकळेपणाने भाग घेण्याचा, कलांचा आनंद उपभोगण्याचा आणि वैज्ञानिक प्रगती व तिच्यापासून मिळणारे फायदे यात सहभागी होण्याचा अधिकार आहे.</p> <p>२. आपण निर्माण केलेल्या कोणत्याही वैज्ञानिक, साहित्यिक किंवा कलात्मक कृतीपासून निष्पत्र होणाऱ्या नैतिक व भौतिक हितसंबंधांना संरक्षण मिळण्याचा प्रत्येकास अधिकार आहे.</p>
कलम २८	<p>या जाहिरनाम्यात ग्रंथित केलेले अधिकार व स्वातंत्र्य पूर्णपणे साध्य करता येतील अशा सामाजिक व आंतरराष्ट्रीय व्यवस्थेचा प्रत्येकास हक्क आहे.</p>
कलम २९	<p>१. समाजामध्येच आपल्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास पूर्णपणे व निर्वेधपणे करता येत असल्यामुळे प्रत्येक व्यक्तीची समाजाप्रति काही कर्तव्ये असतात.</p> <p>२. आपले अधिकार व स्वातंत्र्य यांचा उपभोग घेताना इतरांचे अधिकार व स्वातंत्र्य यास योग्य मान्यता मिळावी व त्यांचा योग्य तो आदर राखला जावा आणि लोकशाही समाजव्यवस्थेत नीतिमत्ता, सार्वजनिक सुव्यवस्था व सर्वसाधारण लोकांचे कल्याण यासंबंधातील न्याय्य अशा आवश्यक गोष्टी पूर्ण केल्या जाव्यात. या आणि केवळ याच कारणासाठी कायद्याने ज्या मर्यादा घालून दिल्या असतील त्याच मर्यादांच्या अधीन प्रत्येक व्यक्तीस राहावे लागेल.</p>

३. संयुक्त राष्ट्रांचे उद्देश व तत्त्वे यांच्याशी विरोधी ठरेल अशारीतीने या अधिकारांचा व स्वातंत्र्याचा कोणत्याही स्थितीत वापर करता कामा नये.

कलम ३० या जाहिरनाम्यात ग्रंथित केलेल्या अधिकारांपैकी कोणतेही अधिकार व स्वातंत्र्ये नष्ट करण्याच्या उद्देशाने कोणतीही हालचाल करण्याचा किंवा कोणतेही कृत्य करण्याचा अधिकार कोणत्याही राष्ट्रास, गटास किंवा व्यक्तीस आहे असे ध्वनित होईल, अशा रीतीने या जाहिरनाम्यातील कोणत्याही मजकुराचा अर्थ लावता कामा नये.

मानवी हक्कांच्या जाहिरनाम्याची विभागणी

मानवी हक्कांच्या जाहिरनाम्यात एकूण ३० कलमे आहेत. यातील कलमांचे अभ्यासाच्या सोईसाठी तीन भागांमध्ये विवेचन पुढीलप्रमाणे -

पहिला भाग : मानवी हक्कांबद्दलचे आश्वासन

कलम १	हक्कांमध्ये आणि प्रतिष्ठेत स्वातंत्र्य आणि समानतेचा हक्क
कलम २	सापेक्षतेपासून मुक्ती

दुसरा भाग : मानवी हक्कांच्या सनदेमधील नागरी राजकीय हक्क

कलम ३	व्यक्तीला जीवन, मोकळीक आणि सुरक्षेचा हक्क
कलम ४	गुलामगिरी व दास्यत्वापासून स्वातंत्र्य
कलम ५	छळवणूक किंवा मानहानिकारक वागणुकीपासून स्वातंत्र्य
कलम ६	कायद्यासमोर एक व्यक्ती म्हणून अधिकृत मान्यतेचा हक्क
कलम ७	कायद्यासमोर एकसमान योग्यतेचा हक्क
कलम ८	कार्यक्षम न्यायसभेमार्फत उपाय मिळविण्याचा हक्क
कलम ९	जुलमी कैद किंवा हद्दपारीपासून स्वातंत्र्य
कलम १०	न्याय्य सुनावणी किंवा सार्वजनिक सुनावणीचा हक्क
कलम ११	दोषी सिद्ध होईपर्यंत निरपराध मानले जाण्याचा हक्क
कलम १२	एकांतात ढवळाढवळ करण्यापासून स्वातंत्र्य. यात घर, कुटुंब व पत्रव्यवहार यांचा समावेश आहे.
कलम १३	हालचालीच्या स्वातंत्र्याचा हक्क आणि स्वतःच्या देशात घर असण्याचा आणि हवे तेव्हा येण्याजाण्याचा हक्क

कलम १४	सुरक्षित आश्रयस्थानाचा हक्क
कलम १५	राष्ट्रीयत्वाचा हक्क आणि ते बदलण्याचे स्वातंत्र्य
कलम १६	विवाह व कुटुंबाच्या संरक्षणाचा हक्क
कलम १७	मालमत्तेवर मालकी असण्याचा हक्क
कलम १८	श्रद्धा आणि धर्मसंबंधित स्वातंत्र्याचा हक्क
कलम १९	अभिप्राय आणि माहितीच्या स्वातंत्र्याचा हक्क
कलम २०	शांततापूर्ण सभा आणि संगतीचा हक्क
कलम २१	शासनात आणि मुक्त मतदानात सहभागी होण्याचा हक्क तसेच सार्वजनिक सेवेत समान सवलती.

तिसरा भाग : मानवी हक्कांच्या सनदेतील आर्थिक , सामाजिक व सांस्कृतिक हक्क

कलम २२	सामाजिक सुरक्षितेचा हक्क
कलम २३	काम करण्याचा व न्याय्य वेतन मिळविण्याचा हक्क
कलम २४	विश्रांती आणि फुरसतीचा हक्क
कलम २५	आरोग्य व सुस्थितीसाठी पुरेशा राहणीमानाचा हक्क
कलम २६	शिक्षणप्राप्तीचा हक्क
कलम २७	जमातीच्या सांस्कृतिक जीवनात सहभागी होण्याचा हक्क
कलम २८	मानवी हक्कांची हमी देणाऱ्या सामाजिक सुव्यवस्थेचा हक्क
कलम २९	व्यक्तीच्या संपूर्ण व स्वतंत्र व्यक्तिंगत विकासासाठी आवश्यकता
कलम ३०	राज्यापासून स्वातंत्र्य किंवा वरीलपैकी कोणत्याही हक्कांमधील ढवळाढवळीपासून स्वातंत्र्य